

ZAKAZA NE i NIE

OGRANICZANIE
WOLNOŚCI SŁOWA
OD XIX DO XXI
WIEKU

WY
GOD
NE ■

pod redakcją
Doroty Degen
Grażyny Gzelli
Jacka Gzelli

Recenzent

dr hab. Władysław M. Kolasa

Redaktor

Elżbieta Kossarzecka

Projekt okładki

Monika Pest

Na okładce wykorzystano pracę:

© Xaver Klaussner – fotolia.com

ISBN 978-83-231-3453-4

Printed in Poland

Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2015

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

REDAKCJA: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk i oprawa: Drukarnia WN UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
GRAŻYNA GZELLA	
Procesy prasowe redaktorów „Gazety Toruńskiej” w latach 1867–1914 ..	13
JACEK GZELLA	
Władysława Studnickiego kłopoty z cenzurą w 1907 roku	25
GRAŻYNA WRONA	
<i>Dozwolona krytyka dziennikarska czy występek? Krakowscy redaktorzy wobec cenzury i konfiskat prasowych (1918–1939)</i>	37
MARCIN ŻYNDĄ	
Skonfiskowany „List Gazety Grudziądzkiej” z 1933 roku jako przykład próby poinformowania czytelników o funkcjonowaniu cenzury	51
AGNIESZKA CIEŚLIKOWA	
„Kurier Wołyński” w starciu z wojewodą wołyńskim Henrykiem Józewskim 1937–1938	61
KRZYSZTOF WOŹNIAKOWSKI	
<i>Z notatnika cenzora obozowego: cykl felietonów satyrycznych uchodźczych budapeszteńskich „Więści Polskich” (sierpień 1943–styczeń 1944)</i>	77

MAŁGORZATA KORCZYŃSKA-DERKACZ

Uchwała Sekretariatu KC PPR nr 52 z października 1947 r.
w sprawie Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” wyrazem końca
„rewolucji łagodnej” 93

MARTA PĘKALSKA

„Wstępy muszą być nowe” – spory Wydawnictwa Ossolineum
i cenzury o pierwsze powojenne edycje dawnych tomów serii
„Biblioteka Narodowa” 111

DOROTA DEGEN

Kunktatorstwo i półśrodki. Planowanie a wydawnictwa zaniechane
jako element polityki wydawniczej lat 50. XX wieku 127

ROBERT DEGEN

„Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego”. O procesie wydawniczym
źródeł historycznych w latach 50. XX wieku i jego ograniczeniach 137

BEATA KONOPSKA

Cenzura wojskowa wobec treści map przeznaczonych dla społeczeństwa
okresu PRL 159

ADAM RUTA

Cenzura wobec krakowskich gazet codziennych lat 60. XX wieku
(na przykładzie „Echa Krakowa”) 173

IRENEUSZ BIENIECKI

Działalność kulturalno-oświatowa i jej wpływ na kształtowanie
poglądów żołnierzy zasadniczej służby wojskowej jednostek
ochraniających granice PRL w latach 1965–1991 185

BARBARA CENTEK

Teczki sprawy operacyjnego rozpracowania „Redaktorzy” jako źródła
do dziejów „Spotkań” 203

KATARZYNA TAŁUĆ

Niezależna polska prasa młodzieżowa lat 80. XX wieku. Głosy o cenzurze . 215

PIOTR NOWAK

Matura '81 a perlustracja korespondencji w Polskiej Rzeczypospolitej
Ludowej 233

KAMILA KAMIŃSKA

Cenzura instytucjonalna w przededniu okrągłego stołu –
analiza tematyczna i statystyczna ingerencji 245

MARLENA JABŁOŃSKA

„A akta zniszczyć”. Brakowanie akt SB jako ograniczenie współczesnych
możliwości badawczych 263

GRZEGORZ NIEĆ, PAWEŁ PODNIESIŃSKI

Druki zakazane i bezdebitowe jako atrakcja bibliofilska (na polskich
aukcjach antykwarycznych lat 1994–2014 i w bieżącej ofercie rynku) . . . 275

ADAM GÓRSKI

Cenzura prewencyjna na tle obecnej regulacji prawnej 297

JOLANTA CHWASTYK-KOWALCZYK

Problemy polskiej emigracji poddane cenzurze w prasie krajowej
i na obczyźnie 309

MAGDALENA RZADKOWOLSKA, AGATA WALCZAK-NIEWIADOMSKA

Ludzie książki kontra władza. Zaangażowanie w drugi obieg wydawniczy
według materiałów zawartych w *Słowniku pracowników książki polskiej*.
Komunikat 325

WSTĘP

Gdy w 2010 r. ukazał się tom studiów zatytułowany *„Niewygodne dla władzy”*. *Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*¹, jego twórcy nie przypuszczali, że temat jest tak interesujący, rozległy, budzący zainteresowanie i nie wyczerpią go kolejne publikacje: *„Nie po myśli władzy”*. *Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*² i *„Nie należy dopuszczać do publikacji”*. *Cenzura w PRL*³.

Niniejszy tom pt. *„Zakazane i niewygodne”*. *Ograniczanie wolności słowa od XIX do XX wieku* zawiera 22 teksty autorów z wielu ośrodków akademickich, zebrane w układzie chronologicznym, poruszające sprawy dotyczące różnych form kontroli wypowiedzi, funkcjonowania instytucji zajmujących się tą kontrolą i współczesnymi problemami wolności słowa.

Okresu sprzed 1945 r. dotyczą teksty sześciu autorów. Grażyna Gzella zaprezentowała problemy redaktorów „Gazety Toruńskiej” w ich relacjach z niemieckim wymiarem sprawiedliwości, a Jacek Gzella zajął się kłopotami z cenzurą w 1907 r. redaktora kilku czasopism – Władysława Studnickiego. Dwudziestoleciu międzywojennemu zostały poświęcone artykuły Grażyny Wrony, Marcina Żyndy i Agnieszki Cieślukowej. Podczas gdy Wrona, na

¹ *„Niewygodne dla władzy”. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010.

² *„Nie po myśli władzy”. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, red. D. Degen, M. Żynda, Toruń 2012.

³ *„Nie należy dopuszczać do publikacji”. Cenzura w PRL*, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2013.

przykładzie dziennikarzy krakowskich, starała się odpowiedzieć na pytanie *Dozwolona krytyka dziennikarska czy występek?*, dwoje pozostałych autorów skupiło się na problemach z cenzurą dwóch gazet, z różnych części niepodległej Polski. Czasów drugiej wojny światowej i treści zamieszczonych w jednym z polskich periodyków wydawanych przez uchodźców poświęcony został artykuł Krzysztofa Woźniakowskiego.

Zdecydowanie najwięcej artykułów dotyczy funkcjonowania w Polsce cenzury prewencyjnej po drugiej wojnie światowej. Ograniczanie wolności słowa w pierwszych latach po wojnie i w okresie PRL było przedmiotem zainteresowania aż czternastu autorów poruszających formy działań ówczesnych władz pragnących kontrolować ruch wydawniczy, treści książek, gazet i czasopism. Kwestie te w odniesieniu do pierwszych lat po wojnie przedstawiły Małgorzata Korczyńska-Derkacz i Marta Pękalska. Lat 50. i 60. XX wieku dotyczą artykuły Doroty Degen, Roberta Degen i Adama Ruty. Beata Konopska skupiła się na treściach map wydawanych w PRL, natomiast Piotr Nowak zajął się perlustracją korespondencji w tym okresie. Działalność kulturalno-oświatową jako formę kształtowania poglądów żołnierzy zasadniczej służby wojskowej jednostek ochraniających granice państwa przeanalizował Ireneusz Bieniecki. Barbara Centek scharakteryzowała wybrane źródła do dziejów pisma „Spotkania”. Z kolei Katarzyna Tałuc przybliżyła głosy niezależnej prasy młodzieżowej lat 80. o cenzurze. Materiały wytwarzane przez Służby Bezpieczeństwa podlegały w ciągu lat brakowaniu, nie zawsze zgodnemu z zasadami archiwistyki, co w znaczny sposób wpływa na współczesne możliwości badawcze. Tym kwestiom poświęciła swój tekst Marlena Jabłońska. Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk działał do końca PRL. Analizą tematyczną i statystyczną ingerencji tej instytucji w ostatnim okresie jej istnienia zajęła się Kamila Kamińska.

W Rzeczypospolitej Polskiej druki zakazane i bezdebitowe stały się atrakcją bibliofilską. Kwestii tej został poświęcony tekst Grzegorza Niecia i Pawła Podniesińskiego, którzy prześledzili obecność tych druków na polskich aukcjach antykwarycznych lat 1994–2014. Z kolei Jolanta Chwastyk-Kowalczyk zajęła się cenzurą spraw dotyczących polskiej emigracji w prasie krajowej i zagranicznej. „Cenzura prewencyjna na tle obecnej regulacji prawnej” to tekst Adama Górskiego, w którym autor wymienił problemy związane z kontrolą treści będące wynikiem współcześnie obowiązujących przepisów prawa. Ostatni, niezbyt obszerny tekst autorstwa Magdaleny Rzadkowolskiej i Agaty Walczak-Niewiadomskiej porusza kwestię obecności w hasłach bio-

graficznych zamieszczonych w *Słowniku pracowników książki polskiej* informacji o zaangażowaniu poszczególnych osób w działalność wydawniczą prowadzoną w drugim obiegu.

Prezentowane w niniejszym tomie 22 artykuły dowodzą, jak wiele różnorodnych problemów wiąże się z kwestią wolności słowa, ograniczania tej wolności, działalnością instytucji cenzury i nawet jej brakiem. Wielu z wymienionych autorów od lat podejmuje zasygnalizowane zagadnienia, pogłębia naszą wiedzę o wymienionych problemach. Z całą pewnością publikacja nie rozstrzygnie wielu spraw, można jedynie mieć nadzieję, że stanie się inspiracją do dalszych badań.

Dorota Degen, Grażyna Gzella, Jacek Gzella